

interpret the definitions that most fully disclose the content of the concepts.

Keywords: development, language development, communicative-speech development, communication, linguistic competence, communicative competence, speech activity, communicative-speech activity, communicative and speech competence of pupils of primary school.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2018

**Г. В. Шелюк,
О. А. Ярова**

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСВІДУ ЦЕРКОВНОПАРАФІАЛЬНИХ ШКІЛ (кінець XIX – початок XX ст.)

Анотація. У статті здійснено актуалізацію досвіду церковнопарафіальних шкіл (кінця XIX – початку XX ст.) щодо методичного забезпечення викладання математики. Зокрема, схарактеризовано найбільш популярні підручники й посібники як основу методичного забезпечення церковнопарафіальних шкіл, як-то: О. Гольденберга «Сборник задач и примеров для обучения начальной арифметике» (1897), «Методика начальной арифметики» (1892); О. Воронова «Собрание арифметических задач и примеров для народных училищ» (1883); С. Рачинського «1001 задача для умственного счета» (1892), «Арифметические забавы», «Геометрические забавы» (1901); В. Євтушевського «Сборник арифметических задач и численных примеров для приготовительного и систематического курса» (1903); С. Шохор-Троцького «Сборник упражнений по арифметике для учащихся в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях» (1896), «Арифметика для начальных школ» (1903), «Наглядность и наглядные пособия при обучении арифметике» (1904); Т. Лубенця «Арифметический задачник, преимущественно заключающий в себе данные из сельского хозяйства. Целые числа» (1879), «Сборник арифметических задач для начального преподавания Арифметики в народных училищах» (1890), «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данные преимущественно из сельского быта» (1904).

З'ясовано, що своєрідність підручників і посібників з математики досліджуваного періоду полягає в комбінації традицій і новаторства, у забезпеченні наступності в розвитку шкільної методичної літератури.

Відображено як позитивні, так і негативні аспекти досліджуваного феномену, схарактеризовано зміни навчально-методичної літератури з математики у цей період, розкрито їхнє педагогічне значення в освітньому

процесі церковнопарафіяльних шкіл.

Ключові слова: методичне забезпечення викладання математики, церковнопарафіяльні школи, підручники та посібники з математики, О. Гольденберг, В. Євтушевський, С. Шохор-Троцький, Т. Лубенець.

Постановка проблеми. Прийняття Державного стандарту початкової загальної освіти, Національної доктрини розвитку освіти, Концепції «Нова українська школа» зумовлюють докорінну зміну організації й методичного забезпечення системи початкової освіти в Україні. Для успішної реалізації поставлених завдань необхідним є не лише упровадження інновацій, але й творче використання здобутків освіти минулого, врахування кращих традицій національної педагогіки. Шкільна освіта нині потребує нових методик, підручників, посібників, створення яких, у свою чергу, вимагає ґрунтовного аналізу та переосмислення методичної спадщини, бо саме історичний досвід – це значний арсенал корисних педагогічних ідей, педагогічних новацій. Тому вважаємо за доцільне звернутись до досвіду методичного забезпечення підручниками і посібниками церковно-парафіяльних шкіл у кінці XIX – на початку XX ст., оскільки саме початкові школи духовного відомства, на відміну від шкіл міністерства народної освіти, з 1886 р. працювали за єдиними програмами, схваленими Св. Синодом, мали певну систему у забезпеченні підручників та у їх виборі, відповідно до переліку рекомендованих підручників і посібників, затверджених Училищною радою при Св. Синоді.

На нашу думку, створення підручників нового покоління в сучасних умовах, коли пріоритетною є орієнтація на особистість дитини, становлення її індивідуальності й розвиток творчого мислення, неможливе без усвідомлення глибинних зв'язків педагогічних явищ в їх цілісності і взаємодії із загальнокультурним процесом у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень з проблеми свідчить, що сьогодні зростає інтерес до вивчення функціонування духовних шкіл в минулому України, адже вони вписали помітну сторінку в історію вітчизняних освіти та виховання. Так, суттєвий внесок у вивчення освітньо-виховного процесу духовних шкіл зробили Н. Бовсунівська (розвиток шкільної музичної освіти) [3], С. Бричок (організація навчально-виховного процесу в церковнопарафіяльних школах Волині) [4], Т. Джаман (розвиток системи навчання грамоти) [6], Л. Єршова (вивчення окремих предметів в церковних школах Волині) [8], В. Омельчук (освітні традиції духовних навчальних закладів) [11], І. Петренко (навчально-виховний процес церковнопарафіяльних шкіл Лівобережжя) [14]. Вони розширили і поглибили інтерес до діяльності духовних шкіл, актуалізували їх досвід організації освітньо-виховного процесу.

Особливості процесу створення шкільної навчальної літератури, позитивні тенденції зміни підручників, їх педагогічне значення в освітньому процесі розкриті у працях Л. Барскової [1]; дидактичну

організацію навчального матеріалу підручників на матеріалі підручників з математики досліджувала Л. Чосік [17]. Однак, важливі аспекти організації методичного забезпечення у церковнопарафіяльних школах залишаються недостатньо розкритими, тому саме аналіз системи методичного забезпечення викладання арифметики у церковнопарафіяльних школах є **предметом дослідження** у нашій статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Церковнопарафіяльні школи були найбільш поширеними навчальними закладами на Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. На сьогодні є доведеним фактом, що їхня діяльність не обмежувалась чітко визначеною Св. Синодом головною метою церковнопарафіяльних шкіл, яка полягала в «утвердженні в народі православного вчення віри й моральності християнської й повідомленні початкових корисних знань» [15, с. 9]. Ці школи відігравали велику роль, насамперед, в ліквідації масової неграмотності населення, розповсюдженні елементарної освіти, в справі піднесення духовності народу і т. п.

Як вже зазначалося вище, організація навчального процесу в церковнопарафіяльних школах, на відміну від інших типів початкових шкіл царської Росії, здійснювалась за єдиними правилами і програмами, виданими відомим педагогом Д. Тихомировим [15]. В «Правилах и программах для церковнопарафіяльных шкіл и шкіл грамоти» Д. Тихомиров врахував специфіку навчально-виховного процесу церковнопарафіяльних шкіл, його зміст та форми. Правила і програми визначали напрями діяльності вчителів церковнопарафіяльних шкіл, регламентували тижневе навантаження, визначали перелік обов'язкових предметів, що вважаємо досить позитивним в діяльності церковнопарафіяльних шкіл. «Правилами» передбачалось вивчення Закону Божого, церковного співу, читання, письма, початкових відомостей з арифметики, а в двокласних, крім того, давались відомості з історії церкви і вітчизни, географії та природознавства, креслення і малювання [15].

Відповідно, до навчальних програм для церковнопарафіяльних шкіл з арифметики передбачались такі основні завдання: у перший рік навчання з'ясування основних арифметичних понять, вміння рахувати до 100, засвоєння чотирьох дій в межах двох десятків; у другий рік навчання учні повинні були засвоїти чотири дії в межах тисячі, знання таблиці мір і ваги, передбачалось знайомство з дробами. Третій рік відводився для засвоєння чотирьох дій над числами будь-якої величини, вивчались дії над складними числами, прості обчислення з частинами (дробами) [15].

Сучасний дослідник церковнопарафіяльних шкіл В. Перерва, спираючись на звіти українських єпархій про стан церковних шкіл, стверджує, що «на початку XX ст. в методиці навчання математичних дисциплін спостерігалась «найбільша одноманітність порівняно з усіма іншими предметами» [13, с. 235]. Погоджуючись з дослідником, як позитив відзначаємо й практико-орієнтовану спрямованість курсу: у

пояснювальній записці до викладання арифметики рекомендувалося не задавати дітям задач, які не зустрічаються в житті [правила].

Відомості з арифметики учні церковнопарафіяльних шкіл вивчали за книгами педагога, математика-методиста О. Гольденберга «Сборник задач и примеров для обучения начальной арифметике» (1897), «Методика начальной арифметики» (1892); педагога О. Воронова «Собрание арифметических задач и примеров для народных училищ» (1883); педагога, професора, члена-кореспондента академії наук, сільського вчителя С. Рачинського «1001 задача для умственного счета» (1892), «Арифметические забавы», «Геометрические забавы» (1901); педагога, викладача математики, методиста В. Євтушевського «Сборник арифметических задач и численных примеров для приготовительного и систематического курса» (1903); відомого математика, педагога, професора С. Шохор-Троцького «Сборник упражнений по арифметике для учащихся в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях» (1896), «Арифметика для начальных школ» (1903), «Наглядность и наглядные пособия при обучении арифметике» (1904); відомого українського педагога Т. Лубенця: «Арифметическій задачник, преимущественно заключающий в себе данные из сельского хозяйства. Целые числа» (1879), «Сборник арифметических задач для начального преподавания Арифметики в народных училищах» (1890), «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данные преимущественно из сельского быта» (1904).

Схарактеризуємо найбільш популярні підручники й посібники як основу методичного забезпечення церковнопарафіяльних шкіл більш докладно.

Відомий педагог, математик-методист *Олександр Іванович Гольденберг* розробив і обґрунтував метод вивчення дій, який поклав в основу підручника «Сборник задач и примеров для обучения начальной арифметике» (за 20 років було майже 40 видань) (1897), «Методика начальной арифметики» (1892) (підручник витримав 25 видань). О. Гольденберг вважав, що арифметичні задачі не мета, а засіб навчання, тому почав реформу арифметичних задачників як виду навчальних посібників, випустивши власні підручник і посібник. Задачники О. Гольденберга характеризувалися простотою, ясністю, відсутністю завдань схоластичного, штучного характеру. Він виключив задачі «на правило», вважаючи, що «рутина звільняє учня від необхідності думати» [5]. Математик здійснив спробу класифікувати задачі, розбивши їх на арифметичні та алгебраїчні, сформулював основні етапи рішення задач, розкрив типові методи міркування, для цілого ряду типових задач [16]. Вчителі церковнопарафіяльних шкіл за підручниками О. Гольденберга навчали дітей в початковій школі рахувати, розуміти десятинний склад

числа, вміти користуватись найпростішими, елементарними законами дій і давали знання таблиць додавання і множення.

Натомість, підручники *Василя Євтушевського* базувалися на методі навчання німецького педагога Грубе – методі вивчення чисел. В. Євтушевський адаптував його зміст до умов навчання в Росії, видавши власний авторський варіант підручника «Сборник арифметических задач», «Руководство к преподаванию арифметики, які свого часу витримали багато видань (задачник – більше 30), «Методика арифметики» (1872) [7]. Загальний тираж задачника за всі роки перевищив мільйон екземплярів. Таке визнання цих підручників стало можливим завдяки тому, що в основі методу В. Євтушевський поклав попереднє вивчення властивостей чисел першої сотні і, разом з тим, ознайомлення дітей з арифметичними діями [7]. Методист запропонував так звані невизначені задачі, які зустрічаються часто в розробці першої сотні; його задачі були систематично розміщені, вимагали від учня кмітливості. Негативним у його методиці вважаємо штучне накопичення умов в одній задачі, погану мову, одноманітність сюжетів задач. Однак головним недоліком цієї методики було твердження про те, що число у межах 100 доступні безпосередньому «дотичному розумінню» [7].

Досить поширеними у досліджуваній період були підручники відомого математика *Семена Шохор-Троцького* «Сборник упражнений по арифметике для учащихся в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях» (1896), «Арифметика для начальных школ» (1903), «Наглядность и наглядные пособия при обучении арифметике» (1904). С. І. Шохор-Троцький – творець методу доцільних завдань, який є своєрідним розвитком індуктивного методу (згодом він одержав назву конкретно-індуктивного методу в алгебрі). За допомогою найпростіших наочних приладів й за допомогою задач, що відносяться до найпростіших випадків арифметичного обчислення, учні навчалися рахувати цілком свідомо, розуміти, що значить додати, відняти одиницю, утворювали відповідні змісту уявлення [18]. Із задач розпочинався урок, задача є вихідним пунктом, коли доводилося звертатися до нового арифметичного поняття.

Математик рішуче засуджував «антипедагогічні тенденції авторів задачників», що вводять розподіл задач «за типами», рішуче виступав проти «дресирування, неприйнятного з педагогічної точки зору». У початковій школі вважав зайвим підручник, натомість дуже великого значення надавав задачнику. У середній школі, на його думку, необхідно «привести учнів до вміння вчитися за книгою». До підручника С. Шохор-Троцький висував високі вимоги; він був ворогом такого підручника, який представляє «бездушний збірник неперетравлюваних визначень, правил і термінів, курсивів і цифрових схем» [18]. Методист вимагав очищення курсу арифметики від усякого неарифметичного матеріалу. Різні «потрійні

правила», вчення про пропорцію, періодичні дробы й т. п. він називав «пережитком середньовічної історії» [18]. Якщо навчання арифметики буде поставлено згідно з вимогами здорової методики, то «нездатних до вивчення арифметики... немає й бути не може», – переконував учений [18].

Особливою популярністю серед учителів церковнопарафіяльних шкіл користувалися підручники і посібники *Тимофія Лубенця*: «Арифметическій задачник, преимущественно заключающий в себе данные из сельского хозяйства. Целые числа» (1879), «Сборник арифметических задач для начального преподавания Арифметики в народных училищах» (1890), «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данные преимущественно из сельского быта» (1904), а також методичні рекомендації учителям стосовно викладання арифметики «Методика арифметики. Руководство к «Сборнику арифметических задач» (1891, 1901).

Відомий освітній діяч Київщини Тимофій Лубенець стверджував: «Навчання арифметики входить у початкову освіту як суттєвий і необхідний предмет. Підстави цьому полягають у наступних двох положеннях: по-перше, постійна практична потреба у здійсненні обчислень дуже велика й по-друге – вправи в обчисленні у сильній мірі розвивають міркування й тямущість учнів, збагачуючи у той же час розум їх навиком точного й послідовного мислення. Крім того, властива арифметиці простота, ясність, визначеність і поступовість навчального матеріалу надають цьому предмету неоціненний засіб для виховання росту розумових здібностей дитини» [10, с.30]. Педагог поділяв цей важливий предмет на дві частини – теоретичну та практичну, вважаючи останню значно важливішою, оскільки саме вміння рахувати, навики лічби залишаються з дитиною і після школи і переносяться у життя, переконував педагог у методичних порадах щодо викладання арифметики [там само]. Т. Лубенець визначив ті сфери, у яких звичайний сільський учень міг би застосовувати свої знання з арифметики: «Наш селянин повинен насамперед уміти обчислити вартість сіна, прогородування худоби, вигоду оброблення одного поля перед іншим і здійснювати облік сільських суспільних сум ... Арифметичні обчислення й викладки повинні систематично прикладатися до розв'язку самих живих, практичних питань сільського життя: ґрунт, добриво, урожай, сільськогосподарські машини, скотарство та інше повинні стати в прямий службовий стосунок до вивчення практичного курсу арифметики, замінивши собою апельсини, купецькі рублі, аршини матерії, цибики чаю й тому подібний навчальний матеріал, що наповнює звичайно умови різного роду арифметичних задачників, призначених для шкіл» [там само, с.31].

Для реалізації поставлених завдань у більшості шкіл, окрім підручників і посібників учителі використовували на уроках «торговые и шведские счеты, арифметические таблицы и арифметический ящик» [Цит за 13, с.236].

Цікавим для нас (особливо у час створення об'єднаних територіальних громад, застосування краєзнавчих принципів, регіонального матеріалу і т. п.) є факт, що обсяг вивчення дисципліни залежав і від місця знаходження церковнопарафіяльної школи. Як правило, на той час у містах потреба в математичних знаннях була більшою, у сільській місцевості навчання рахунку до більйона та діями з кубічними мірами населення нерідко вважало надмірним і непотрібним. Наприклад, у звіті про стан шкіл Подільської єпархії вказувалося, що «самі учні, як діти хліборобів, у побуті яких рахунок не так уживаний як, наприклад, у городян і торгових підприємців, з величезними труднощами засвоюють арифметику, особливо спочатку» [Цит за 13, с. 236].

Водночас, необхідно виокремити існуючі недоліки і проблеми з вивченням математичних дисциплін у зазначений період. Однією найбільш типовою проблемою була нестача у школах математичного приладдя, досить часто у школах не було навіть рахівниць. Недоліком у викладанні математики (про що свідчать оприлюднені цілі списки з десятків шкіл, де викладання арифметики було поставлено не належним чином) єпархіальні доглядачі вважали «відсутність самодіяльності й кмітливості в дітей, нетверде засвоєння прийомів усного рахунку, недолік наочності» [12, с.70]. Щодо окремих ЦППШ, то, наприклад, у Васильківському повіті у Мазепинцях «не вміли пояснити план розв'язку задач», у Томилівці та Веприку «мало знали прийомів усного рахунку й не зовсім розуміли дій», у Дорогинці «не вміли розв'язувати задач», у Паляниченцях й Фесюрах «погано розв'язували задачі й дій не розуміли» тощо [2]. Аналіз наведеного звіту дає можливість не лише усвідомити стан методичного забезпечення викладання навчальних предметів, але й зрозуміти глибину тієї роботи, яку проводили єпархіальні ревізори церковнопарафіяльних шкіл, діяльність яких потребує окремого дослідження.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, актуалізація досвіду методичного забезпечення викладання математики в церковнопарафіяльних школах (друга половина XIX – початок XX ст.) дає підстави для висновку про те, питання методичного забезпечення церковнопарафіяльних шкіл було на контролі у відповідних єпархіях. Спеціальні єпархіальні наглядачі не лише контролювали, а й аналізували та створювали пропозиції щодо покращення методичного забезпечення зазначених шкіл. Значний внесок у методику викладання арифметики здійснили О. Гольденберг, О. Воронов, С. Рачинський, В. Євтушевський, С. Шохор-Троцький, Т. Лубенець, за чиїми підручниками та посібниками викладалась арифметика у церковнопарафіяльних школах кінця XIX – початку XX ст.

Відображення природніх зв'язків між минулим досвідом і сучасними науково-педагогічними вимогами суспільного розвитку сприяє не лише розширенню й конкретизації змісту навчального матеріалу,

збагаченню методичного апарату навчальних підручників і посібників, а й покращенню організації освітнього процесу в закладах освіти.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні методичного забезпечення викладання математики в школах доби Української революції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барскова Л. Б. Историко-педагогический процесс создания школьной учебной литературы в России. – Дис. канд. пед. наук. – 13.00.01. Общая педагогика. / Л. Б. Барскова. – СПб, 1999. – 260 с.
2. Бобиков В. Главнейшие недостатки, встречающиеся в преподавании арифметики в народных школах / В. Бобиков // Церковно-приходская школа. – 1901. – Сентябрь. – Книга 2. – С.81–87.
3. Бовсунівська Н. М. Розвиток шкільної музичної освіти на Волині (кінець XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. М. Бовсунівська ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2004. – 19 с.
4. Бричок С. Б. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С. Б. Бричок; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2005. – 19 с.
5. Гольденберг А. И. Сборник арифметических задач и примеров / А. И. Гольденберг. – М., 1906. – 82 с.
6. Джаман Т. В. Розвиток народної освіти на Волині (XVIII–XIX ст.): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. В. Джаман ; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 1999. – 20 с.
7. Евтушевский В. А. Сборник арифметических задач и численных примеров для приготовительного и систематического курса / В. А. Евтушевский. – СПб., 1895. – 80 с.
8. Єршова Л. М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX століття): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. М. Єршова ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2002. – 20 с.
9. Лубенец Т. К вопросу о методе преподавания арифметики в начальной народной школе / Т. Лубенец // Церковноприходская школа. – 1888. – Кн. 3 – С.30.
10. Лубенец Т. Сборник арифметических задач, заключающих в себе данные преимущественно из сельского быта / Сост. Т. Лубенец. – 13-е изд. – СПб.: Изд. Ф. Павленкова. Тип. Товарищества «Обществ. Польза», 1895. – 205 с.
11. Омельчук В. В. Духовно-освітні традиції Волинського краю / В. В. Омельчук. – Дубно, 2000. – 108 с.
12. Отчет о состоянии церковноприходских школ и школ грамоты Киевской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1910-

- 1911 учебный год // Западно-русская начальная школа. – 1913. – № 2. – С. 68–76.
13. Перерва В. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ / В. Перерва. – Біла Церква: Видавець О. В. Пшонківський, 2014. – Том I. Загальна частина. – 576 с.
 14. Петренко І. М. Навчально-виховний процес у сільських церковнопарафіяльних школах Лівобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст. / І. М. Петренко // Український селянин: – 36. наук. пр. / За ред. С. В. Кульчицького, А. Г. Морозова. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 37–39.
 15. Правила и программы для церковноприходских школ грамоты. – 2-е изд. – СПб, 1894. – 163 с.
 16. Преподование арифметики по Гольденбергу // Церковно-приходская школа. – 1891. – Август. – Книга 1. – С.16-24. – Сентябрь. – Книга 2. – С.86–96.
 17. Чосік Л. Я. Дидактична організація навчального матеріалу підручника як засіб розвитку пізнавальної активності молодших школярів (на матеріалі математики): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. Я. Чосік. – Укр. держ. пед. університет ім. М. Драгоманова. – К., 1995. – 24 с.
 18. Шохор-Троцкий С. И. Сборник упражнений по арифметике для учащихся в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях / С. И. Шохор-Троцкий. – 4-е изд., вновь перераб. и примененное к требованиям практики. – Санкт-Петербург : паровая скоропеч. Я. И. Либермана, 1896. – VIII, 116 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Barskova L. B. Istoriko-pedagogicheskij process sozdanija shkol'noj uchebnoj literatury v Rossii. – Dis. kand. ped. nauk. – 13.00.01. Obshhaja pedagogika. [Historical and Pedagogical Process of Creating School Textbooks in Russia. - Dis. cand. ped. sciences. - 13.00.01. General pedagogy] / L. B. Barskova. – SPb, 1999. – 260 s. (in Ukrainian)
2. Bobikov V. Glavnejšie nedostatki, vstrechajushhiesja v prepodavanii arifmetiki v narodnyh shkolah [The Main Shortcomings Encountered in the Teaching of Arithmetic in Public Schools] / V. Bobikov // Cerkovno-prihodskaja shkola. – 1901. – Sentjabr'. – Kniga 2. – S.81–87. (in Russian)
3. Bovsunivska N. M. Rozvytok shkilnoi muzychnoi osvity na Volyni (kinets XIX – pochatok XX st.): Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Development of School Music Education in Volyn (the end of the 19th - the beginning of 20th century): Author's abstract. Dis ... cand.

- ped.sciences: 13.00.01] / N. M. Bovsunivska ; Zhytomyr. derzh. un-t im. I. Franka. – Zhytomyr, 2004. – 19 s. (in Ukrainian)
4. Brychok S. B. Tserkovnoparafiialni shkoly v systemi pochatkovoi osvity na Volyni (druha polovyna XIX – 20-ti rr. XX stolittia): Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Parochial Schools in the Primary Education System in Volyn (second half of the 19th – 20s years of the 20th century): Author's abstract. dis ... cand. ped. sciences: 13.00.01] / S. B. Brychok; Zhytomyr. derzh. un-t im. I. Franka. – Zhytomyr, 2005. – 19 s. (in Ukrainian)
5. Gol'denberg A. I. Sbornik arifmeticheskikh zadach i primerov [Collection of Arithmetic Problems and Examples] / A. I. Gol'denberg. – M., 1906. – 82 s. (in Russian)
6. Dzhaman T. V. Rozvytok narodnoi osvity na Volyni (XVIII–XIX st.): Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Development of Public Education in Volyn (18-19 centuries): Author's abstract. dis ... cand. ped sciences: 13.00.01] / T. V. Dzhaman ; Ternop. derzh. ped. un-t im. V. Hnatiuka. – T., 1999. – 20 s. (in Ukrainian)
7. Evtushevskij V. A. Sbornik arifmeticheskikh zadach i chislennykh primerov dlja prigotovitel'nogo i sistematicheskogo kursa [Collection of Arithmetic Problems and Numerical Examples for a Preparatory and Systematic Course] / V. A. Evtushevskij. – SPb., 1895. – 80 s. (in Russian)
8. Yershova L. M. Rozvytok zhinochoi osvity na Volyni (kinets XVIII – pochatok XX stolittia): Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Development of Female Education in Volyn (the end of the 18th – the beginning of the 20th century): Author's abstract. dis ... cand. ped. sciences: 13.00.01] / L. M. Yershova ; In-t pedahohiky APN Ukrainy. – K., 2002. – 20 s. (in Ukrainian)
9. Lubenec T. K voprosu o metode prepodavaniya arifmetiki v nachal'noj narodnoj shkole [To the Problem of the Method of Teaching Arithmetic in Elementary Public School] / T. Lubenec // Cerkovnoprihodskaja shkola. – 1888. – Kn. 3 – S.30. (in Russian)
10. Lubenec T. Sbornik arifmeticheskikh zadach, zakljuchajushhih v sebe dannyya preimushhestvenno iz sel'skago byta [Collection of Arithmetic Problems Included Data Mainly from Rural Life] / Sost. T. Lubenec. – 13-e izd.– SPb.: Izd. F. Pavlenkova. Tip. Tovarishhestva “Obshhestv. Pol'za”, 1895. – 205 s. (in Russian)
11. Omelchuk V. V. Dukhovno-osvitni tradytsii Volynskoho kraiu [Spiritual and Educational Traditions of the Volyn region] / V. V. Omelchuk. – Dubno, 2000. – 108 s. (in Ukrainian)
12. Otchet o sostojanii cerkovnoprihodskih shkol i shkol gramoty Kievskoj eparhii v uchebno-vospitatel'nom otnoshenii za 1910-1911 uchebnyj god [Report on the State of Parochial Schools and Schools of Diploma of the Kiev Diocese in the Educational Attitude for the 1910-1911 Academic

- Year] // Zapadno-russkaja nachal'naja shkola. – 1913. – No 2. – S. 68–76. (in Russian)
13. Pererva V. Tserkovni shkoly v Ukraini (kinets 18 – poch. 20 st.): zabutyi svit [Church Schools in Ukraine (the end of the 18th – the beginning of the 20th century): forgotten world] / V. Pererva. – Bila Tserkva: Vydavets O. V. Pshonkivskiy, 2014. – Tom I. Zahalna chastyna. – 576 s.(in Ukrainian)
 14. Petrenko I. M. Navchalno-vykhovnyi protses u silskykh tserkovnoparafiialnykh shkolakh Livoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Educational Process in Rural Parochial Schools of the Left-Bank Ukraine at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century] / I. M. Petrenko // Ukrainskyi selianyn: – Zb. nauk. pr. / Za red. S. V. Kulchytskoho, A. H. Morozova. – Cherkasy, 2003. – Vyp. 7. – S. 37–39. (in Ukrainian)
 15. Pravila i programy dlja cerkovnoprihodskih shkol gramoty [Rules and Programs for Parochial Schools] . – 2-e izd. – SPb, 1894. – 163 s. (in Russian)
 16. Prepodavanie arifmetiki po Gol'denbergu [Goldenberg's Teaching of Arithmetic] // Cerkovno-prihodskaja shkola. – 1891. – Avgust. – Kniga 1. – S.16-24. – Sentjabr'. – Kniga 2. – S.86–96. (in Russian)
 17. Chosik L. Ya. Dydaktychna orhanizatsiia navchalnoho materialu pidruchnyka yak zasib rozvytku piznavalnoi aktyvnosti molodshykh shkoliariv (na materialy matematyky): Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Didactic Organization of Educational Material of the Textbook as a Means of Development of Cognitive Activity of Junior Pupils (on the Material of Mathematics): Author's abstract. dis ... cand. ped. sciences: 13.00.01] / L. Ya. Chosik. – Ukr. derzh. ped. universytet im. M. Drahomanova. – K., 1995. – 24 s.(in Ukrainian)
 18. Shohor-Trockij S. I. Sbornik uprazhnenij po arifmetike dlja uchashhih v narodnyh shkolah, s metodicheskimi ukazanijami i s prilozheniem: a) spiska otvetov na zadachi «Sbornika dlja uchashhihsja» i b) tablicy dlja klassnyh uprazhnenij v izustnyh vychislenijah [Arithmetic Exercise Book for Elementary School Students with Methodological Instructions and with the Appendix a) a List of Answers to the Problem “Collection for Students” and b) Tables for Classroom Exercises in Oral Calculations] / S. I. Shohor-Trockij. – 4-e izd., vnov' pererab. i primenennoe k trebovanijam praktiki. – Sankt-Peterburg : parovaja skoropech. Ja. I. Libermana, 1896. – VIII, 116 s. (in Russian)

Аннотация. В статье актуализирован опыт церковноприходских школ (конца XIX – начала XX ст.) относительно методического обеспечения преподавания математики. В частности, охарактеризовано наиболее популярные учебники и пособия как основу методического обеспечения церковноприходских школ, а именно: А. Гольденберга

«Сборник задач и примеров для обучения начальной арифметике» (1897), «Методика начальной арифметики» (1892); А. Воронова «Собрание арифметических задач и примеров для народных училищ» (1883); С. Рачинского «1001 задача для умственного счета» (1892), «Арифметические забавы», «Геометрические забавы» (1901); В. Евтушевского «Сборник арифметических задач и численных примеров для приготовительного и систематического курса» (1903); С. Шохор-Троцкого «Сборник упражнений по арифметике для учащихся в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях» (1896), «Арифметика для начальных школ» (1903), «Наглядность и наглядные пособия при обучении арифметике» (1904); Т. Лубенца: «Арифметический задачник, преимущественно заключающий у себя данные из сельского хозяйства. Целые числа» (1879), «Сборник арифметических задач для начального преподавания Арифметики в народных училищах» (1890), «Сборник арифметических задач, заключающих у себя данные преимущественно из сельского быта» (1904).

Доказано, что своеобразность учебников и пособий по математике исследуемого периода состоит в комбинации традиций и новаторства, в обеспечении преемственности в развитии школьной методической литературы.

Отображено как положительные, так и негативные аспекты исследуемого феномена, охарактеризовано изменения учебно-методической литературы по математике в этот период, раскрыто их педагогическое значение в образовательном процессе церковноприходских школ.

Ключевые слова: методическое обеспечение преподавания математики, церковноприходские школы, учебники и пособия по математике, А. Гольденберг, В. Евтушевский, С. Шохор-Троцкий, Т. Лубенец.

Abstract. The article deals with the experience of the parochial schools (the end of the 19th – the beginning of the 20th century) regarding the methodological support for teaching mathematics. In particular, the most popular textbooks and manuals are described as the basis of methodological support of parochial schools, such as: O. Goldenberg “Collection of problems and examples for teaching elementary arithmetic” (1897), “Methods of elementary arithmetic” (1892); O. Voronov “Collection of arithmetic problems and examples for public schools” (1883); S. Rachinsky “1001 tasks for mental accounts” (1892), “Arithmetic fun”, “Geometric fun” (1901); V. Yevtushevsky “Collection of arithmetic problems and numerical examples for the preparatory and systematic course” (1903); S. Shokhor-Trotsky “Arithmetic exercise book for elementary school students with methodological instructions and with the

appendix a) a list of answers to the problem "Collection for students "and b) tables for classroom exercises in oral calculations" (1896), "Arithmetic for elementary schools" (1903), "Visual and visual aids in teaching arithmetic" (1904); T.Lubenets "Arithmetic collection, which mainly includes data on agriculture". Whole numbers. "Collection of arithmetic problems for teaching elementary arithmetic in public schools" (1890), "Collection of arithmetic problems includes data mainly from rural life" (1904).

It is proved that the peculiarity of textbooks and manuals on mathematics of the period under study consists in a combination of traditions and innovation, in ensuring continuity in the development of school textbooks.

Both positive and negative aspects of the phenomenon under study are described, changes in educational methodological literature on mathematics in this period are described, their pedagogical significance in the educational process of parochial schools is revealed.

Key words: methodological support of teaching of mathematics, parochial schools, textbooks and manuals on mathematics, O. Goldberg, V. Yevtushevskiy, S. Shohor-Trotskyi, T. Lubenets.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2018

М. А. Бондарець

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВАННЯ ПЕДАГОГІЧНО ЗАНЕДБАНИХ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність проблеми педагогічно занедбаних дітей та підлітків. На основі аналізу педагогічних досліджень здійснено теоретичне обґрунтування сутності поняття «педагогічна занедбаність». З'ясовано, що саме поняття «педагогічна занедбаність» в сучасній теорії і практиці часто вживається як синонім поняттю «важкі діти». Охарактеризовано причини появи педагогічної занедбаності. Окреслено етапи виховання педагогічно занедбаних дітей та підлітків. Розкрито особливості використання педагогічних ідей Василя Сухомлинського в роботі з педагогічно занедбаними дітьми та підлітками й сформульовано головні завдання для роботи з ними. Акцентовано увагу, що лише за умови комплексного виконання визначених завдань та педагогічної майстерності вчителя можна одержати досягти успіхи у вихованні педагогічно занедбаних дітей та підлітків. Зроблено висновок про те, що багато порад та спостереження В. О. Сухомлинського зберегли своє значення і при осмисленні сучасних напрямів розвитку педагогіки та реформуванні нової української школи.